

Valóság- és jelentéshiány, a történet lebontása, destrukciója, jelentésszóródás (disszemináció), hagyományos értelmezési stratégiák felfüggesztése, dekomponáltság, organikus helyett montázsolt alkotás, szabadon folyó szöveg.

A Garaczi-próza méltató-
sakor korábban használ-
latos magasztaló kategó-
riák ebben az új lemur-
könyvben nem működnek.
A szerző olyan fiktív re-
gényvilágot akart terem-
teni, melyben van hős,
elbeszélő és történet, rá-
adásul utóbbinak íve is van.
Mintha több évtizedes

Olasz Sándor 79

POÉTIKAI HÁTRAARC?

Garaczi László: *Arc és hátraarc*

(*egy lemur vallomásai*)

dogma dőlne meg a mai prózaíróval kapcsolatban. Rég volt, amikor Esterházy Péter *A kitömött hattyú* (1988) előszavában azt írta: „A mai prózaíró olyan, hogy az élete olyan, hogy az nem halad valahonnét valahová. Így azután a regény sem jut: innét: oda. Vagyis ugye a cselekmény, az ív [...] Ezért aztán ő is a múlt századi regényeket lapozza, és felelőtlen szeretettel lajstromozza a valóság káprázatának növelésére tett eredményes erőfeszítéseket. Hanem akkor milyen a regénye? Persze olyan, mint ő, olyan, mint az élete meg a miénk: azaz az a valami, ami körül állongálunk, s nézegetjük, fintorogva és izgatottan – de mintha nem is a miénk volna. Bizony, forog, pörög maga körül, mint a töketlen kutya – s viszolyogva látom: olykor sír, olykor nevet.”

Megváltozott volna a prózaíró élete? Garaczi könyvében az emlékezés, előfelvételis katonai éve felé fordulás, múltba hátrálás a hős-elbeszélő számára valami identitáskereséssel, a szuverén személyiségbe kapaszkodással jár együtt. Akkor is, ha mindez nem megy könnyen. Hiszen kemény fordulatnak vagyunk tanúi. A katonai drill arc és álarcjátékában egyszer csak a „civil” én az inkognitó. Otthon, a fürdőszobában „úgy tépi le magát, mintha gyomot szaggatna ki”. „Meztelennek érzi magát. Megy a körúton, álruhában, inkognitóban, kopaszon.” Ez a tépelődés és látomás azonban nem a *Mintha élneél*. *Egy lemur vallomásai 1.* (1995) zárlatához hasonlatos. Ott a „lenyúzom az ént” végletes állapota, ami a személyiség teljes eltűnésének, porladásának sokáig divatos feltételezésével függ össze. Itt a katonaság modellhelyzetében „nem igaz, hogy a személyiség megszűnik, inkább megsokszorozódik”. A hős nem katonai környezetében forgolódók – a semmit, a tátongó ürességet takarva – ilyen-olyan álarcok mögött élnek („anya most az arcát teszi fel a tükör előtt”). Igaz, a Csontnak becézett hős – éppen a deprimáló tapasztalatok nyomán – kialakult, megerősödött személyiséggel nem áll elő, ám a regény végén ezt mondja „Készen állok. Minden itt van. Bármi lehet.” Néhány oldallal

korábban: „Remeg a szám széle, legszívesebben levonném, és zsebre gyűrném az arcom.” Az arca a nem látszani, a terepszín arca. Mi történt vele néhány hónap alatt a seregben? A második lemur-könyv, a *Pompásan buszozunk!* (1998) az iskolás gyerek mozaikokra tördelt mindenapjaiban az ezután 80 mindig így lesz monotóniáját sugározta. Megoldódni az új kötetben sem oldódik meg semmi, legföljebb az elintézetlenség, a megoldatlanság tudatosodik. „hátra volt az utolsó próba, az életem még mindig ideiglenes. Még bármi történhet.”

Mégis csak valahonnét valahová jutunk el, noha a folyamat nem emlekeztet a klasszikus fejlődésre, fejlődési regényre. Az Ottlik-párhuzam, mely az eddigi trilógia első darabjánál is fölmerült, fölöttébb kétséges. Az *Iskola a határon* szereplői az atomizáltság és teljes kiszolgáltatottság állapotából valami spontán önszerveződés útján győztesen kerülnek ki. Még a vereségeikből is tanulnak, a kudarc is erősíti őket. Miként az a regény nagy történelemfilozófiai és antropológiai példázatából, a mohácsi hajóút leírásából is kitűnik. Végül is győznek, nemcsak elszenvedik, túlélnek és kibírják a velük történeteket. Az *Arc és hátraarc* – annak ellenére, hogy nyitva hagyja a kérdést (bármi lehet) – sokkal inkább Kertész *Sorstalanságát* asszociálja. „Nincsenek bűnösök, nem kell senkinek megbocsátani” – hangzik a vitatható mondat. A börtönbe zárt Szabó Tamás példája pedig mintha közvetlen rájátszás lenne Köves Gyuri történetére. „Azt írja, a börtönben nem fájt a gyomra, nem kellett idegeskedni, *ott bent volt a szabadság.*” Csont életének pedig „legszerencsésebb napja volt, amikor ebbe a csodálatos laktanyába vezényelték. Teremtő energiák buzognak föl benne...”

Ezt a furcsa állapotot azonban Garaczi hősei már nem kiskamaszként élik át; gyermeki infantilizmus és felnőtt brutalitás keveredik bennük. Lázádaik is durvábbak: részegen összetörik a terepjárót, leég a nádfödélű tanya. A figyelmes olvasó persze rengeteg hasonlóságot talál az *Iskolával*. A társaság itt is rétegeződik, klikkekre bomlik. Garaczi regényének is megvan a Merényije és Schulzéja (Sabján illetve Rácz főtörzs). „Valaki levélben följelentette Biluxnál, a századparancsnoknál Balogot, Sóst, Halinát, Sabját, hogy erőszakoskodnak, basáskodnak a katonákkal...” Ebben a történetben is van egy Apagyai Egresics személyében – még az ésszerű parancsokat sem hajtja végre. Van legjobb és legrosszabb katona. Létezik a „higgadt gyávaság” (Bébé, itt a beszélő) és a csöndes, már-már apatikus lázadó (Medve, itt Szabó Tamás) kettőssége. Ottlik regényvilágában a köd, sár és hó dominál, majd a megváltó, mintegy a kegyelmi állapotot is jelképező karácsony előtti hóesés. Garaczi alakjai is együtt mozognak a természet változásaival az „ólomszagú ködben”, éles, nyirkos levegőt beszívja. Elementáris, szinte zsigeri élmények, melyek belevésődnek az emlékezők tudatába, és később az elmondás, az elbeszélés akadályaira figyelmeztetnek. Mert pontosan nem lehet elmesélni, milyen

volt a menetelés a hajnali ködben a Kőszeg–Szombathely országúton (Ottlik), s szavakkal visszaadhatatlan, milyen a géppisztolý hideg csövéhez hozzáérni (Garaczi).

Az *Iskola* emlékezetes narrációs trouvaille-a is földereng. Egyszer csak csomag érkezik, „gyűrött, barna papír, zsinórral összekötve, benne Szabó régi noteszei, naplói. Higgadt, pontos mondatok.” Szabó feljegyzései Medve harmadik személyben írt regényére rímelnék, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az első személyű elbeszélő itt csupán elmondja, mi van ezekben a szövegekben. Így aztán hiányzik a súrlódó, csiszolódó, egymást korrigáló narrációs egységek izgalma, a nézőpontok kettőződése, ami a teljesebb, az igazabb kép lehetőségét ígéri ugyan; valójában egyik elmondásról sem tudható, melyik a pontosabb. Garaczi eljárása elfordítás a javából, melynek Odorics Ferenc megfogalmazása szerint (lásd *Mintha élnél*-elemzését) két szakasza van: felfordítás (itt a fejlődésregényé) és az átverés, becsapás értelemben vett átfordítás. Vagyis az *Arc és hátraarc* nem engedi meg, hogy az olvasó a látszólag egyszerű megfeleltetés útján haladjon. Haladhat, de interpretációja menthetetlenül kudarcba fullad. Ide kívánczó megjegyzés: Odorics az *Iskolát* és az első lemur-könyvet tévesen vallomásos önéletrajzi regénynek tartja. A többnyire burkolt személyességet kár tagadni. Garaczi az alcímmel ráadásul még a magyar próza egyik alapművére, az *Egy polgár vallomásaira* is rájátszik. Ám az erős referenciális olvasat megtévesztő. A szerzők törekednek ugyan a kor hiteles és érzékletes megjelenítésére (perciig nem kétséges, hogy az egyik könyvben Kőszegen járunk az 1920-as években, a másikban pedig Kalocsán, ötven évvel később), ezek a valóság-effektusok többnyire ugródeszkát jelentenek. Garaczi játékos megfogalmazása szerint Csont legfőljebb 20-50%-ban fogható föl önéletrajzi hősként. Azt meg talán bizonygatni se kell, hogy egyik mű sem áll össze következetesen előrehaladó, szisztematikus önéletrajzzá. „A műfaj csak ironikus lehet.” (Garaczi László: *Csikók és kockák. Az önéletírás műfajáról. Alföld*, 2006. 3. szám)

Látszólag a szavak, a nyelv használhatósága/használatlansága lehet a hasonló tematikájú művek közötti termékeny szempont. Csontot szinte megmagyarázhatatlan „szógyűjtési mánia” jellemzi, a hippizmus mellett ez érdekli legjobban. Esterházy *Termelési regényével* szemben az elbeszélő rengeteg szót talál. „...egyszerre írok anyáéknak és a cenzornak, könnyen megy, találok hozzá szavakat.” A hadseregben uralkodó, a kívülállók számára érthetetlen nyelv egyaránt kelt kíváncsiságot és félelmet. Az elvtársiasságnak álcázott nyelvi durvaság („Honvéd elvtárs”, „leharapom a faszát, és szembeköpöm vele”) a kifelé kedélyes, szalonképesnek látszani próbáló, de belül brutális katonaságnak éppúgy kifejezője, mint a tágabb világnak. A szógyűjtés

81
Új Forrás 2011/1 – Olasz Sándor: Poétikai hátraarc:
Garaczi László: *Arc és hátraarc (Egy lemur vallomása)*

„lingvisztikai páncélja” tehát nem menekülés a világ elől. Hiába telik a fehér színű, MNOSZ 5617-es szabványú dosszié az összegyűjtött különleges szavakkal, azok cserben hagyják, pedig Szabó eszmefuttatása szerint a szavak „sorban vannak”, de a valóság halmot hiába tekerjük körbe szavakkal, 82 nem jutunk beljebb. Nem állnak össze mondatokká. A dossziében viszont a szavak is halomban vannak. „Minek gyűjti őket? Mintha arra számítana, hogy kap majd egyszer egy fontos levelet, tele különleges szavakkal, amik elmondják, ki ő, és mit kell tennie.” Jelölő és jelölt nincs beszélő viszonyban, s ennek mulatságos, ad absurdum vitt kifejezése például a „hozáérek a fához, de nem a fához érek, hanem a *fa* szóhoz” mondat. Többek között ez a jellé, jelölővé válás is arra figyelmeztet, hogy ne keressük nagyon az önéletrajzi ént, mely ettől függetlenül persze leválaszthatatlanul létezik, inspirál. Az *Arc és hátraarcra* is érvényes, amit Bónus Tibor a korábbi művekre mondott: nemcsak az elbeszélő tallózó, mediális tudat, a felidézett én is „nyelvek találkozási helyeként egyfajta médiumként jelenik meg a szövegben s nem rendelkezik »saját« diskurzussal.” A szógyűjtési láz tétje, hogy mi idézhető föl a nyelv előtti tényekből, mi az, ami még az átélő számára is csak verbális referencia lehet. Ottlik súlyos, nagy dilemmája az elbeszélés közbeiktatottságával összefüggésben itt egy posztmodernnek tetsző nyelvszemlélet tükrében jelenik meg. Miközben sem a szerző, sem a regény nem tagadja a világ- és szövegszerűség összeegyeztethetőségét. Sőt, ezek szétszálazhatatlanságára figyelmeztet.

Az *Arc és hátraarc* beszélője is fölismeri, hogy „nem jók a szavak” (Ottlik). Garaczi művéből hiányzik a Szeredy-féle álláspont, mely szerint a világ a nyelv segítségével formát kaphat, teljes és hű valóság is mondható. Viszont a korábbi Garaczi-regényekhez képest (a *metaXát* kivéve) erősebb a nyelv közvetítő szerepe. Itt kevesebb a vicces szójáték, a nyelv nem megszkott módon használata. Kisebb-nagyobb mértékben persze minden szerző fölborítja, deformálja azt, ami rendnek látszik. E „katonás” regény szerzője azonban nem abszolutizálja ezt a lehetőséget, belátja, a nehezen mondhatót nemcsak a rend totális fölrugásával lehet elmondani. „Egy hónapja vezényeltek ki munkára, cukorrépat szedtünk reggel hattól este hatig a Jóreménység Mgtsz-ben. Próbáltuk a répat megsütni, kőkemény volt, ehetetlen. Kenyeret ettünk, mackósajtot kentünk rá. Szombat este belógtunk a faluba...” Akár egy realista regénybe is beillene. Az elbeszélő már nem próbál gyors személyiségcserével, meglepő mondatleleményekkel kápráztatni. (Ez nem jelenti a valóban szellemes kijelentések eltűnését: „Leszereltek, elvesztettem a szüzességem és még csak fél négy.”) Az *Arc és hátraarc* persze nem realista regény. Fölidéző és fölidézett én disszonanciáját nagyon is a modern és a posztmodern tapasztalatainak okulva próbálja megjeleníteni. S itt valóban egy jellegzetes ottliki gondolat köszön vissza, mely szerint „Néző-Szereplő amal-

gámok” vagyunk. A szereplőből nézővé avanszált valaki már kívülről szemléli a történeteket, s amire rálát, elképzelés, az ő elképzélése a világról.

A lemur, akinek vallomásait olvassuk, a mitológiában a visszajáró lélek szimbóluma. „...a lemurhoz hasonlóan járok vissza a múltba, ezekbe a már nem létező, nehezen rekonstruálható világokba” – 83 mondja az írói nyilatkozat. A szó jelentése: 1. hazajáró lélek 2. afrikai félmajom. A lemur és az elbeszélő mellett harmadik, vizionált, „öngyűlölet démonaként” értelmezett személy, egy meztelen öregember is megjelenik. Így már hárman vannak, „az öreg, a lemur és ő”. A regény akár erre a sokszorozódásra is felépíthető lett volna. Ám az elbeszélés hol elejti, hol fölveszi ezt a szálát, olykor nagyon mély jelentést tulajdonítunk neki, máskor fölöslegesnek tűnik. (A leszerelés után mindkét mitológiai alak elmarad.) Inkább illeszkednek ezek a figurák a regény abszurd-groteszk mozzanatai közé. Ilyen a falevelek visszarakasztása a lakatnyában. Ilyen a szilveszterezni készülő szülők megállított ideje. „Időzárványként”, „a pillanatba dermedve” egy vissza nem térő világ jelképei. Miközben Csont körül minden mozgásban van. „Bármilyen lehet.” Garaczi prózájában is. Ez a könyv legalább is félfordulat, ahonnan hátra és előre egyaránt lehet látni. (*Magvető, Bp. 2010*)

Új Forrás 2011/1 – Olasz Sándor: Poétikai hátraarc?
Garaczi László: Arc és hátraarc (egy lemur vallomása)

Esterházy Marcell: v.n.p. v2.0 (2005) videó, 14 perc

